
Epistemologija. Vodič u teorije znanja, priredili John Greco i Ernest Sosa, hrvatsko izdanje s dodatkom priredio Borislav Mikulić, Jesenski i Turk, Zagreb 2004, 656 str.

Važnost činjenice da se iznimno uspješan i hvaljen Blackwellov *Guide to Epistemology* pojavljuje u hrvatskom prijevodu teško je dovoljno visoko ocijeniti. Za razliku od velike većine sličnih zbirki epistemoloških radova objavljenih u posljednjih dvadesetak godina (npr. Ernesta Sose i J. Kima (2000), S. Berneckera i F. Dretskea (2000) ili nešto starije P. Mosera i A. vander Nata (1987)), Blackwellov *Guide* sadrži izvorne radove značajnih suvremenih epistemologa sastavljene u skladu s namjenom i uređivačkom koncepcijom cijelog priručnika. Premda zahtjevni i pisani iz očite autorske, a ne neutralne udžbeničke perspektive, članci su uspješni u svojoj didaktičkoj namjeni pojašnjenja nekih osnovnih epistemoloških problema, teorija, smjerova ili sporova. Ovo izvanredno izdanje zaslužuje dakle pozornost ne samo studenata nego i kvalificiranih filozofa. Na hrvatskoj strani ovog iznimnog izdavačkog poduhvata, u prijevodu i priređivačkoj opremi, nije međutim ispalo sve tako dobro, pa pozornost treba pratiti i pojačan oprez pri čitanju (najbolje uz izvornik). Na tu ću se činjenicu osvrnuti u drugom dijelu.

I.

Nemoguće je u ovom formatu makar i u najkraćim crtama adekvatno prikazati sadržaj svih sedamnaest poglavlja. Zainteresiranim je čitateljima takav prikaz na raspolaganju u "Uvodu" Johna Greca, jednog od urednika ove zbirke, koji je, prema uobičajenoj i dobroj praksi uređivanja takvih priručnika, za svako od poglavlja dao iscrpan (zapravo, atipično opširan) i veoma jasan sažetak. Može se ipak nešto reći o njihovim općim konkluzijama, koje demonstriraju nekoliko različitih pristupa epistemološkim problemima.

Knjiga je podijeljena na četiri dijela. Prvi dio, "Tradicionalni problemi epistemologije", obuhvaća problematiku skepticizma, realizma, objektivnosti, definicije i analize znanja te strukture opravdanja. Michael Williams ("Skepticizam") pruža *kontekstualističko* rješenje problema skepticizma (antičkog i kartezijskog), prema kojemu je adekvatnost epistemičkih razloga određena kontekstom, a ne apsolutno, s obzirom na neki povlašteni izvor (percepciju ili introspekciju), što bi ih činilo osjetljivim na globalne skeptičke argumente. Nasuprot tome, Paul Moser ("Realizam, objektivnost i skepticizam") implicitno zastupa *invarijantistički* pristup problemu znanja u formi *umjerenog realizma* (teze da je barem nešto našeg znanja objektivno), usprkos pomanjkanju necirkularne potpore. Polazeći od svoje specifične teorije *intelektualnih kreposti* kao pouzdanih epistemičkih dispozicija s moti-

vacijskom komponentom, Linda Zagzebski (“Što je znanje?”) pruža novu definiciju znanja kao vjerovanja koje *potječe iz činâ intelektualne kreposti*, koja je prema njezinoj ocjeni otporna na gettierovske protuprimjere. Laurence Bonjour (“Dijalektika fundacionalizma i koherentizma”), nekadašnji istaknuti koherentist, pokazuje sada da koherentističko rješenje problema epistemičkog regresa, koje se poziva na ideju uzajamne potpore i koherencije unutar skupa vjerovanja, ne rješava problem empirijskog unosa pa jedino zadovoljavajuće *internalističko* rješenje za Bonjoura ostaje fundacionalizam, ideja da se epistemički regres zaustavlja u nekim temeljnim vjerovanjima.

Drugi dio, “Narav epistemičkog vrednovanja”, obuhvaća tematiku internalizma i eksternalizma, naturalizma i kontekstualizma. Tako Ernest Sosa (“Skepticizam i podjela na interno-eksterno”) odbacuje internalizam (tezu da je opravdanje stvar interno dostupnih razloga) na primjeru njegove deontološke verzije (prema kojoj je opravdanje funkcija vršenja epistemičke dužnosti) i brani svoju verziju eksternalizma u liku *epistemologije kreposti* (*virtue epistemology*), prema kojoj je opravdanje/znanje primarno funkcija pouzdanih vjerovateljevih spoznajnih moći. Hilary Kornblith (“U obranu naturalizirane epistemologije”) argumentira da je *naturalizirana epistemologija*, koja, umjesto pojmovne analize znanja, primjenjuje empirijski opis i kauzalno objašnjenje znanja kao prirodne pojave, plodniji istraživački program i više obećava od tradicionalne kartezijevske epistemologije. Nasuprot tome, Richard Feldman (“Metodološki naturalizam”) pokazuje da pojmovna analiza (npr. reliabilistička definicija znanja) i ustanovljenje epistemičkih načela prethodi odnosno leži u osnovi naturalističkog programa, pa je empirijsko istraživanje samo produžetak tradicionalnog *normativnog* bavljenja problemom znanja. Keith DeRose (“Kontekstualizam: objašnjenje i obrana”) predstavlja tzv. *kontekstualizam pripisivača* znanja, koji, umjesto analize znanja te pozivanja na kontekst *subjekta* znanja, pomoću semantičke analize pripisivanja znanja te pokazujući da su standardi za to pripisivanje kontekstualno ovisni donosi, po DeRoseovu sudu, rješenje problema skepticizma. Keith Lehrer (“Racionalnost”), sa svog *koherentističkog* stajališta, ispituje racionalnost kao normativno svojstvo naših preferencija, prihvaćanja, zaključivanja i djelovanja, koje se prema njegovu sudu zasniva na racionalnosti osobe, a ova je pak prvenstveno funkcija njegove socijalne racionalnosti, tj. dispozicijâ za preferiranje, prihvaćanje, zaključivanje i vlastitu promjenu kao reakciju na zahtjeve društvenog okoliša.

Treći dio, “Vrste spoznaje” [tj. znanja], sadrži radove o vrstama znanja (zamjedbenom odnosno perceptivnom, a priori, moralnom i religijskom). William Alston (“Perceptivno znanje” [a ne “opažajna spoznaja”, kako stoji u prijevodu; vidi II. dio]) u svojoj analizi epistemičke funkcije percepcije i perceptivnog znanja, a u suprotnosti spram nekih drugih realističkih i antirealističkih teorija, brani *direktni realizam*, teoriju prema kojoj je percepcija i perceptivno znanje funkcija izravne svjesnosti fizičkih predmeta. George

Bealer (“Znanje a priori” ili u prijevodu “Apriorna spoznaja”) nasuprot radikalnom empirizmu rehabilitira postojanje znanja a priori kao vjerovanja koje se zasniva na *intuicijskoj* dokaznoj građi, koja ima određen stupanj pouzdanosti iako nije i nepogrešiva. Slično Robert Audi (“Moralna spoznaja [moralno znanje] i etički pluralizam”) brani mogućnost moralnog znanja u formi *moralnog intuicionizma*, koji pretpostavlja pluralizam etičkih načela, postojanje osnova tih načela, iz kojih pak proizlaze dužnosti i obveze, te mogućnost intuitivnog (neempirijskog) znanja moralnih načela. Nicholas Wolterstoff (“Epistemologija religije”) brani ujedno i koherentnost religijske epistemologije i mogućnost religijskog znanja kao njezina predmeta, pozivajući se na humeovsko-reidovsku, u osnovi *naturalističku*, ideju da je pouzdanost spoznajnih mehanizama ionako nedostupna vjerovateljima dok izvode svoje indukcije na osnovi iskustva ili svjedočanstva pa stoga ni religijska vjerovanja nemaju bitno lošiji epistemički status od vjerovanja o vanjskom svijetu.

Četvrti i posljednji dio ove antologije, “Novi pravci”, sastoji se od poglavlja o feminističkoj, socijalnoj, proceduralnoj i “kontinentalnoj” epistemologiji. Helen E. Longino (“Feministička epistemologija”) predstavlja *socijalnu i kontekstualističku* verziju epistemologije, prema kojoj su za epistemički status vjerovanja presudni standardi zadani socijalnim kontekstom, između ostalih, i standardi koji se zasnivaju na stanovitoj rodnoj pristranosti (*gender bias*). Frederick Schmitt (“Socijalna epistemologija”) brani *socijalizam*, gledište da su uvjeti znanja i epistemičkog opravdanja *društveni*, a protiv individualizma (teze da su obilježja pojedinačnog vjerovatelja određujući čimbenici epistemičkog statusa vjerovanja), iz čega proizlazi i njegov specifičan *socijalni eksternalizam*, odnosno reliabilizam u pogledu testimonijskog opravdanja i kolektivnog znanja, čiji epistemički status ovisi o društvenim mehanizmima njihova proizvođenja. John L. Pollock (“Proceduralna epistemologija”) pokazuje da se epistemologija može povezati s *umjetnom inteligencijom*, zamjenom humanog spoznajnog činitelja računalom, koje može bolje primjenjivati tradicionalnu metodu protuprimjera u epistemološkoj analizi, te ujedno postavlja neke epistemičke norme za epistemičkog činitelja za poništivo obrazloženje ažuriranja percepcije. U posljednjem poglavlju (“Hermeneutika kao epistemologija”), kao svojevrsnom ustupku tzv. kontinentalnoj, heideggerovski orijentiranoj “epistemologiji”, Merold Westphal pokazuje da je heideggerovska hermeneutika zapravo jedna verzija holističko-koherentističke epistemologije jer istražuje narav i doseg ljudskog znanja u terminima “hermeneutičkog kruga” razumijevanja.

Antologija sadrži i odabranu epistemološku literaturu razvrstanu po temama koje su u njoj obrađene.

II.

Hrvatsko izdanje, koje je priredio Borislav Mikulić, sadrži još i “Napomenu priređivača hrvatskog izdanja” i dva dodatka, pogovor “Znalac i lažljivac:

Semiotiziranje spoznaje” te “Bibliografiju literature na hrvatskom, srpskom i slovenskom”. Koliko god napor uložen u taj posao zaslužuje svaku pohvalu, ostaje dvojbeno kakvi su njegovi stvarni učinci na čitatelja. Moj je dojam, koji ovdje ne mogu detaljnije braniti, da je priređivačev pogovor, zajedno s “bibliografijom literature” (!) na (nama valjda kulturno bliskim) jezicima neprikladan kao dodatak *epistemološkom* priručniku i jako komplicira snalaženje hrvatskim “nestručnjacima”. To je posebno upadljivo nakon što se pročita dovoljno instruktivan Grecov “Uvod” i uzme na znanje izvorno preporučena literatura. Mikulićevo proširenje epistemologije na gotovo sve što je napisano u filozofiji i izvan nje, a što ima ikakvih dodirnih točaka sa znanjem i spoznajom (od metafizike preko semantike i filozofije jezika do psihoanalize, od Parmenida preko Tarskoga do Lacana, ili od fizike, preko povijesti i filozofije znanosti do sociologije, antropologije i teorije kulture, mediologije i sl.), loša je usluga samoj epistemologiji i sigurno nije u skladu s intencijama i filozofskom kulturom na kojima je zasnovan ovaj *Vodič*. Proklamirana interdisciplinarnost ili, ako se hoće, “otvorenost”, nije ipak isto što i konfuzija i potpuno brisanje svih disciplinarnih i predmetnih razlika. Rječita su ilustracija za to zbunjujući međunaslovi u priređivačevu pogovoru: “Govor bitka’ i brbljivi subjekt” i “Istina kao locus prevare subjekta-koji-zna: Tarski i Kripke s Lacanom” (sam tekst, nažalost, ide i dalje u svojim prilično ekstravagantnim analizama). O perspektivi iz koje je pisan pogovor možda još više govori popis preporučene literature, u koji ulaze i radovi kao što su *Epistemološki temelji dojma prizornog kontinuiteta na montažnom prelazu* ili *Praksa, vrijeme, svijet*: uza sve poštovanje prema nominalnoj sličnosti naslova s područjem o kojem se ovdje radi, prvi je ipak disertacija iz *teorije filma*, dok je drugi jednostavno demonstracija tzv. *kreativnog marksizma*, koji je po svojem intelektualnom profilu i dosegu čista negacija filozofske racionalnosti koju prezentira *Vodič*. Sam priređivač Borislav Mikulić u svojoj “Napomeni” jednoznačno kvalificira *Vodič* kao “jedan od zbornika iz *analitičke* epistemologije”, pa su njegov pristup i selekcija literature time još čudniji. (Bilo bi zgodno urednike izvornika suočiti s takvom recepcijom i kontekstualizacijom “analitičke” epistemologije i njihova *Vodiča*. No vjerojatno bi daleko zanimljivije bilo čuti što jedan od preporučenih hrvatskih autora, koji je dosta svoje polemičke energije utrošio na javno diskvalificiranje i vrijeđanje “analitičara”, kaže na to da mu je glavna knjiga uvrštena u literaturu jednog “analitičarskog” zbornika. Ili smo sad svi analitičari?)

Dok se pogovor, bez obzira na dobre namjere priređivača, ipak može lako zaobići, s prijevodom se to ne može izvesti. Nepravедno je, naravno, prijevod suditi samo po pogreškama, pogotovo jer je on rezultat velikog truda i većinom vjerojatno korektan (što, nažalost, za veliku većinu mjesta nisam uspio provjeriti). No neke od pogrešaka dovoljno su teške i sustavne da ih treba spomenuti. Relativno benigna, ali indikativna pogreška pojavljuje se već u prijevodu naslova: “Blackwell’s Guide to Epistemology” preveden je kao “Epistemologija. Vodič u teorije znanja”. Epistemologija doduše

tradicionalno jest *teorija znanja* (engl. *theory of knowledge*), ali kad se u suvremenom epistemološkom žargonu upotrebljava plural “*teorije znanja*”, onda se misli samo na *dio* epistemologije (analiza znanja), jer unutar epistemologije postoje i druge teorije (teorije vjerovanja, opravdanja, njihovih izvora, epistemičke ocjene, epistemičkog pripisivanja, metaepistemološke teorije i dr.), koje nisu automatski i teorije znanja. Neke od takvih teorija predstavljene su i u *Vodiču*, pa naslov prijevoda ne odgovara onome što knjiga stvarno sadrži.

S time je usko vezano neobjašnjivo i neopravdano variranje prijevoda glavnog epistemološkog termina “*knowledge*”, koji se prevodi čas kao “znanje”, a čas kao “spoznaja”, iako je jedini korektan prijevod “znanje”. Ukoliko se ipak željelo upotrebljavati uvriježeni hrvatski filozofski termin “spoznaja” (koji, pojednostavljeno, označava proces/e *stjecanja znanja*, pa više odgovara engleskom terminu “*cognition*”), bojim se da je “epistemologija” trebala prepustiti mjesto “spoznajnoj teoriji” (što priređivač i prevoditelji ponegdje i čine) ili još starijoj “gnoseologiji”. Bilo koja solucija iziskivala bi međutim konstantnu upotrebu *jednog* termina jer je i u izvorniku tehnički termin “*knowledge*” jednako tako konstantan, bez obzira na povremene promjene značenja, ovisne o kontekstu upotrebe i teoriji unutar koje se pojavljuje. Variranje ključnog termina sugeriralo bi i razdvojenost na dva pojma, a ova pak na to da teorije znanja/spoznaje nemaju isti predmet. No to, čini mi se, nije slučaj čak ni kod *naturalističkih* i *kontekstualističkih* teorija, koje, iako se bitno razlikuju od tradicionalnih teorija po svom pristupu problemu znanja, insistiraju na pojmovnom i predmetnom kontinuitetu. Prijevod “Uvoda” za takvu je prevodilačku nedosljednost reprezentativan: na str. 1 doznajemo da je “epistemologija”, suprotno sugestiji podnaslova knjige, zapravo “teorija spoznaje” (“*theory of knowledge*” u izvorniku), ali da je “pokreću dva glavna pitanja: ‘Što je *znanje*?’ i ‘Što možemo *znati*?’ (!)”. Na str. 2 doznajemo da Platon razmatra tezu o “*znanju* kao istinitom vjerovanju koje se može poduprijeti nekim obrazloženjem ili objašnjenjem”, dok je na str. 5 riječ o “kontekstualističkoj teoriji *spoznaje* i opravdanja”; definicija “*znanja* kao istinitog vjerovanja zasnovanog na dobrim razlozima” (str. 8) već na sljedećoj stranici postaje “definicija *spoznaje*”; Descartes (str. 15) odgovara pak na pitanje “Što je *spoznaja*?”, a u H. Kornblitha “Što je *znanje*?” postaje pitanjem o naravi *spoznaje* kao prirodnog fenomena” (str. 16, moj kurziv). U svakom od tih slučajeva pojavljuje se samo termin “*knowledge*”, ali prijevod nije osjetljiv na tu uniformnost. U ovom posljednjem slučaju to je osobito loše jer ispada da naturalizam u Kornblithovoj verziji problem znanja zamjenjuje jednim drugim problemom. Istina je ipak da za njega znanje i dalje ostaje problem, iako se mijenja njegov status (nije više pojam, nego prirodan fenomen) i njegovo istraživanje (opis zamjenjuje pojamovnu analizu).

Ima i nekih čisto školskih pogrešaka, koje umanjuju i pedagošku, a ne samo stručnu vrijednost ovog prijevoda. Jedna je takva u “Uvodu”, ali i

drugdje u tekstu (str. 7 odnosno 88–92), gdje se govori o tome da umjerenom realizmu Paula Mosera nedostaje *necirkularna potpora* (“moderate realism cannot be given *non-questionbegging* support”), tj. da se svako opravdanje umjerenog realizma zapravo zasniva na pretpostavci istinitosti umjerenog realizma. U prijevodu međutim stoji da se “umjerenom realizmu ne može pružiti *ne-neispitana* potpora”. Prevedenica “ne-neispitana potpora”, osim što je očita besmislica, pokazuje da prijevod na tom mjestu ne prepoznaje jedan od temeljnih problema u ovoj antologiji, tj. problem cirkularnog odnosno necirkularnog opravdanja, kao ni jednu elementarnu pogrešku u zaključivanju (*begging the question = petitio principii*). O tome svjedoči i natuknica u kazalu “neispitani realizam (*question-begging realism*)”, a koju bi trebalo prevesti otprilike kao “realizam koji pretpostavlja svoju istinitost” (pri osporavanju skepticizma) ili jednostavnije “cirkularni realizam”.

Ne ulazeći više u detalje pojedinih dijelova prijevoda, može se sumarno istaknuti da su i neki drugi ključni epistemološki i ostali filozofski termini i fraze krivo prevedeni. Jedan dio tih krivih prijevoda jednostavno nastavlja našu uvriježenu lošu praksu pa krivica nije samo na prevoditeljima *Vodiča*. Tako se ovdje termin “falsity” redovito krivo prevodi kao “laž”, dakle svjesna ili namjerna neistina (engl. “lie”), iako bi je trebalo prevoditi terminom “neistinitost” – kao što bi i “false” trebalo prevoditi kao “neistinit”, a ne kao “lažan” – budući da se radi o objektivnom semantičkom svojstvu vjerovanja ili propozicija, koje je neovisno o intencijama vjerovatelja ili govornika. No neke su druge pogreške rezultat vlastitog manjkavog osjećaja za filozofsko značenje. Tako je, primjerice, DeRoseova fraza (koja reproducira pragmatističku verziju definicije istinitosti) “warranted assertibility maneuver” reducirano prevedena kao “manevar zajamčenog *tvrđenja*”, iako bi je trebalo prevesti doslovce i u izvornom duhu kao “manevar zajamčene *ustvrdivosti*” (jer se u ovom slučaju radi o jednom semantičkom *svojstvu* pripisivanja znanja, a ne o *činu* njihova *tvrđenja*). Slično, tehnički termin “evidence” (passim) postaje u prijevodu “dokaz”, ali bi trebalo stajati “dokazni materijal” ili “dokazna građa” (po uzoru na njegovu izvornu pravnu upotrebu), jer se radi o razlozima i/ili iskustvenim stanjima koji su “građa” ili premise opravdanja (konkluzivnog ili inkonkluzivnog) i eventualno dokaza, ali ni pošto cjelovit formalan dokaz (engl. “proof”), koji je u pravilu deduktivan (tj. konkluzivan). “*Truth-conditional analysis*” (str. 119, 123, 130) nije, nažalost, “analiza uvjeta istinitosti”, kako stoji u prijevodu i u kazalu, budući da se taj posao obavlja u polju semantike, nego se radi o jednom tipu odnosno metodi epistemološke analize, koji inzistira na [nužnim i dostatnim] uvjetima istinitosti za definiciju znanja, dakle radi se o metodi “istinitosno-uvjetne analize” znanja. Jedan od ključnih termina, “*perception*”, prevodi se i kao “zamjedba” (tj. neurofiziološko ili mentalno stanje primanja osjetilnih informacija iz okoliša), što je točno, ali i kao “opažaj” (riječ koja treba stajati za engl. “observation”, a koja znači sustavno, uglavnom znanstveno promatranje ili njegov rezultat), što je krivo. Posljedica je te pogreške krivo katego-

riziranje zamjedbenog ili perceptivnog znanja (*perceptual knowledge*) kao “opažajne spoznaje” (str. 22–24 i passim), pa tako i cijelo jedno poglavlje nosi potpuno promašen naslov “Opažajna spoznaja”. To postaje velik problem kad se dođe do epistemologije *znanstvenog* znanja, u kojoj su pojmovi opažanja i opažljivosti ključan dio analitičkog aparata i prema kojoj su percepcija i opažanje značajno različiti procesi stjecanja odnosno izvori znanja. Također, jedan od ključnih termina, “*reasoning*” (zaključivanje ili obrazloženje, dakle iznošenje premisa ili razloga za stanovitu konkluziju odnosno vjerovanje), koji je zapravo često sinoniman s opravdanjem, prevodi se ponekad kao “rasuđivanje” (što je međutim doslovce i po smislu adekvat za englesku riječ “judging”, koja označava prosudbu odnosno procjenu, dakle jednu posve drugačiju vrstu epistemičkog postupka).

Manjkavosti prijevoda mogu se tako još nabrajati, no ovdje se ipak moram zaustaviti. Spomenut ću još samo dva manja *izdavačka* propusta pri kvalificiranju sudionika ovog izdavačkog projekta. Johnu Grecu i Ernestu Sosi pripisuje se tako isti status priređivača kao i njihovom hrvatskom kolegi Borislavu Mikuliću. Ovaj potonji doista je *priredio* hrvatsko izdanje *Vodiča*, koji su međutim prva dvojica, za englesko i sva ostala govorna područja, u cijelosti *uredili* (engl. *edited*). To znači da su koncipirali i organizirali njegovu izradu te tekst opremili kritičkim aparatom, a ne samo “priredili” za objavljivanje nešto što je netko prije njih već zgotovio. Kao šećer na kraju, na koricama stoji da su John Greco i Borislav Mikulić “izvanredni profesori”, dok za Ernestu Sosu piše da je “*počasni* (!) profesor prirodne teologije i filozofije na sveučilištima Brown i Rutgers” (nešto kao *professor honoris causa*?). No biti “Romeo Elton Professor of Natural Theology and Professor of Philosophy at Brown University and Distinguished Visiting Professor at Rutgers University” (prema podacima s korica izvornika te najnovijim podacima sa Sosine web-stranice) znači imati puni angažman redovitog sveučilišnog profesora najvišeg ranga, što je daleko od puke počasti (titula “Romeo Elton Professor” znači jednostavno to da je osnivanje dotične filozofske katedre na Brownu svojom donacijom omogućio stanoviti Romeo Elton, inače američki pastor iz 18. st., a “Distinguished Visiting Professor” da je Sosa, zbog svojih iznimnih filozofskih zasluga, ujedno i gostujući profesor na dotičnom sveučilištu).

Sve u svemu, *Guide to Epistemology* Johna Greca i Ernesta Sose zaslužio je bolji tretman u Hrvatskoj. Neovisno o tome, vjerujem da će njegovo pojavljivanje imati znatan utjecaj na razvitak naše filozofske kulture, a naročito same epistemologije (ili kako god filozofski “stručnjaci” tu disciplinu već budu zvali).

Zvonimir Čuljak

Institut za filozofiju

Ulica grada Vukovara 54, HR-10000 Zagreb

culjak@ifzg.hr